

mánygyarapítás módjai; A gyarapítás munkaformái; Állományapasztás; A gyűjtemény rendezése.

Sonnevend Péter megnézte a fejezetek terjedelmét, és azt találta, hogy közülük ez a legterjedelmesebb: egyharmaddal több Horváth Tiborénál, és bő duplája Tószegi Zsuzsanna fejezetének. [4, p. 21.] Ez a szimptóma jól mutatja, hogy az igazán megállapodott, alapvetően hagyományos ismeretek jó értelemben vett praktikus feldolgozását könnyebb volt megoldani a kézikönyvben.

A kézikönyv egészéről

Bár már egy sor kérdést említettem, néhány összefoglaló mondat még ide kívánczik.

Sonnevend Péter óvatos eleganciával fogalmaz, amikor azt írja, hogy a négy fejezet négy szerző egy-egy kismonográfiája. [4, p. 19.] Alig látszik ugyanis, hogy a négy fejezet igazi egységet képezne. Ezt egy következő kiadásban a szerkesztőknek kell utólag megteremteniük. Ahogyan az ő feladatuk lesz az is, hogy formai szempontból ugyancsak egységesebbek legyenek a fejezetek. Mivel könyvtárosok vagyunk, nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a négy fejezetben nem azonos a hivatkozások formája, amit legszembe-tűnőbben az illusztrál, hogy a forrásfolyóiratok címe hol rövidítve, hol teljes formában szerepel. Némileg gondosabb korrektúra is ráfér majd a következő kötetekre.

A KKK recenzensei szinte mindnyájan kiemelik, milyen fontos, hogy az Osiris kiadó vállalkozott a Könyvtárosok kézikönyvének kiadására. Ehhez a véleményhez bátran csatlakozhatunk. Az sem mellékes, hogy a könyv kivitele szép, presztízst sugároz.

Csak örülhetünk a könyv megjelenésének. Minden vita, probléma ellenére nyilvánvaló, hogy szükségünk van rá. Ott kell lennie minden magyar könyvtár és könyvtáros polcán. Várakozással tekintünk a következő kötetek megjelenése elé, és bízunk benne, hogy bennük már ki fogja nőni gyermekbetegségeit, amelyek minden új vállalkozás természetes velejárói. Abban is bízunk, hogy minden tervezett kötet meg fog jelenni, és hogy a többkötetes műnek lesz majd újabb kiadása is.

Irodalom

- [1] SÜTHEŐ Péter: Szélgjegyzetek a kézikönyv margójára. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 9. köt. 2. sz. 2000. p. 22–26.
- [2] FUTALA Tibor: Nagy szakmai merészség volt vállalkozni rá... = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 9. köt. 2. sz. 2000. p. 10–13.
- [3] MONOK István: Könyvtárosok kézikönyve. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 9. köt. 2. sz. 2000. p. 13–17.
- [4] SONNEVEND Péter: Új kézikönyv. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 9. köt. 2. sz. 2000. p. 18–22.

Koltay Tibor

(Szent István Egyetem, Gödöllő)

Folyóiratok és monográfiák beszerzése a német egyetemi könyvtárakban

A *Deutsche Forschungsgemeinschaft* megbízásából 1998-ban készült elemzés a tudományos könyvtárak beszerzési költségvetését vizsgálta. (Egy része megjelent a *ZfBB*-ben, 1998. 6. sz. p. 603–631. A róla készült referátumot a *TMT* 1999. 5. száma hozta.) Most újabb része jelenik meg, amely a régi szövetségi tartományok egyetemi könyvtárainak folyóirat- és monográfiabeszerzését 1987 és 1997 között, az új tartományokét 1992 és 1997 között tekinti át.

1. Egyetemi könyvtárak a régi szövetségi tartományokban

Az egyetemi könyvtárak beszerzési keretének 5,1%-os növekedése relativizálódik az 1996-os 4,3%-os visszaesést tekintve. 1997-ben masszív árfolyamvesztés hatásaival kellett szembenézni, valamint a korábbi évekhez képest magasabb,

15–20%-os áremelkedéssel is. A beszerzési politika minden területén visszafogó intézkedéseket kellett tenni.

1.1 A beszerzési keret lekötött és diszponibilis része

A folyóiratokra és folytatásokban megjelenő művekre a kétszintes egyetemi könyvtári rendszerek központi könyvtáraiban a költségvetés 73%-át fordították 1997-ben (1996: 70%), az egyszintes rendszerekben pedig 79,9%-át (1996: 76%). A kiterjedt lemondások ellenére sem sikerült a keretnek ezt a részét a korábbi határok között tartani. Ha pedig a kötetési költségeket is ideszámítjuk, akkor a lekötött keretrész az előbbi kategóriában 81%, az utóbbiban 87,4%. Ez oda vezet, hogy tovább szűkül az egyetemi könyvtárak gyarapításpolitikai mozgástere.

1.2 Folyóirat-beszerzés

54 egyetemi könyvtár adatai alapján 1997-ben 9358 címet 6,218 millió DEM értékben kellett lemondani, könyvtáranként 173 előfizetést. Ezt messze nem ellensúlyozta a 2890 új előfizetés 1,064 millió DEM-ért. (Könyvtáranként 53 cím.) Ráadásul a sztorizált címek átlagára 665 DEM volt, az új előfizetéseké 368 DEM. Az egyenleg nagyobb veszteséget mutat a kétszintes rendszerek központi könyvtáraiban (137-tel kevesebb folyóirat 110 400 DEM értékben), mint az egyszintes rendszerekben (mínusz 101 folyóirat 79 300 DEM).

A végeredmény: további lényegi veszteségek az egyetemi könyvtári ellátás rendszerében.

A folyóirat-állományok eróziója azonban már a 80-as években megkezdődött. Az évtized második felében az új előfizetéseket részben a régiek lemondásával lehetett finanszírozni. Ezért a tízéves elemzési periódus kiinduló évében, 1987-ben sem tekinthető kielégítőnek az ellátottság.

A 22 egyszintes rendszerben 1987-ben könyvtáranként átlagosan 1,145 millió DEM-et fordítottak előfizetésekre, 1992-ben 1,578 milliót, és 1997-ben 2,011 milliót. Az előfizetett címek száma 1987-ben 4863 volt, ami 1992-ben gyakorlatilag ugyanazon a szinten maradt, de 1997-re már 4387-re csökkent: a folyóiratok átlagára 1987-ben 235,40 DEM volt, de 1997-ben már 458,30 DEM.

A kétszintes könyvtári rendszerekben annak a 15 központi könyvtárnak, amelynek nincs különleges gyűjtési felelőssége (Sondersammelgebiet), átlagos folyóirat-előfizetése 1987-ben 0,865 millió DEM volt, 1992-ben 1,128, 1997-ben 1,308. Ezzel szemben az előfizetett címek száma így alakult: 3412, 3049, 2524. A 253,50 DEM-es átlagár 518,20 DEM-re nőtt.

A Sondersammelgebiettel rendelkező 10 központi könyvtár átlagos folyóirat-kiadásai a három évben 1,167, 1,540 és 2,087 millió DEM-re rúgtak. A címek száma azonban csökkenő tendenciát mutat esetükben is: 6231, 6001 és 5535. Az átlagár 187,40 DEM-ről 377 DEM-re emelkedett.

A vizsgált időszak második öt évében a visszaesés folyamata jelentősen felgyorsult, annak ellenére, hogy az előfizetésre fordított összeg 70%-kal több lett. (Ezzel egybevetve az *Association of Research Libraries* közlése, amely szerint az amerikai könyvtárakban az előfizetési keret 1986 és 1996 között 124%-kal növelni kellett, hogy az előfizetett címek számát csak 7%-kal kelljen csökkenteni.) Ha a német egyetemi könyvtárakban az 1987-es szinten akarták volna tartani az előfizetett folyóiratok számát, a kiadásokat 129,2%-kal, azaz 64,4 millió DEM-mel kellett volna emelni.

Az egyetemi tudományos tanács 1992-es ajánlása szerint egy teljesen kiépített szakspektrummal rendelkező egyetemen 12 450, egy orvosi és műszaki kar nélküli egyetemen 7350, és egy szellem- és társadalomtudományi irányultságú egyetemen 5600 folyóiraatra kívánatos előfizetni. Ennek fényében az alulellátottság még nyilvánvalóbb.

Az 1987–1997-es időszakban az egyetemi folyóirat-állományok riasztóan kiürültek. Persze nem minden lemondás érinti kényszerűen az ellátottság minőségét. Az igényektől elmaradó költségvetés rákényszerített az egyszer megrendelt folyóirat folyamatos előfizetési dogmájának a megkérdőjelezésére és egy rugalmasabb szerzési politika követésére (új előfizetés a régi lemondása árán). A kétszintes rendszerekben erőre kapott a folyóirat-előfizetések egyeztetése is.

Míg azonban a lemondások egy része teljes mértékben indokolt, s az állományok megtisztítását jelenti, és az állománygyarapítási kooperáció is pozitív fejleményként üdvözölhető, nyomtatékosan rá kell mutatni arra, hogy a rendszeresen megismétlődő lemondási akciók lényegileg veszélyeztetik az egyetemeken mind az alapellátást, mind pedig a kutatás szakirodalmi igényeit.

1.3 Monográfiabeszerzés

Az adott szolgáltató 48 egyetemi könyvtárban 1996-hoz viszonyítva 1997-ben a könyvtáranként átlagosan monográfiákra fordított kiadások 7%-kal csökkentek (1996: 1,533 millió DEM, 1997: 1,427 millió DEM). A beszerzett kötetek száma 19 750-ről 17 910-re csökkent (9,3%-os veszteség).

Az 1987–1997-es időszak kiértékelésekor nem szabad itt sem megelégedni arról, hogy a kiindulási adatok sem feleltek meg az egyetemi könyvtári ellátással szemben támasztott követelményeknek.

A 15 egyszintes rendszerben könyvtáranként átlagosan 1,911 milliót költöttek 1987-ben, és 1,418 milliót 1997-ben. A beszerzett monográfiák száma 38,1%-kal csökkent, 28 253-ról 17 501-re.

A speciális gyűjtési felelősséggel nem rendelkező 16 központi könyvtárnak a kétszintes rendszerekben az időszak első öt évében még viszonylag jól ment, de a második öt évben már határozott visszaesés mutatkozott. (1987: 834 000 DEM, 11 139 kötet, 1997: 858 000 DEM, 9302 kötet.)

Az országos ellátási kötelezettséget viselő 11 központi könyvtár a kétszintes rendszerekben tíz év alatt átlagosan 1,317 millióról 1,529 millióra növelte a monográfiákra fordított keretét, de a beszerzett kötetek számát 19 415-ről csak 20 130-ra.

A legnagyobb veszteséget – ha a tankönyv-gyűjteményeket nem vesszük tekintetbe – az egy-szintes könyvtári rendszerek szenvedték el. A három csoportot együttesen nézve tíz év alatt a keret 6,4%-kal, a beszerzett kötetek száma 20,2%-kal esett vissza. (A megfelelő amerikai adat: 1986 és 1996 között a kiadások 29%-kal nőttek, a be-szerzések 21%-kal csökkentek az Association of Research Libraries felmérése szerint.)

A vásárolt kötetek átlagára is nőtt. Az első cso-portba tartozó könyvtárakban 19,8%-kal a másik kategóriában 23,1%-kal, a harmadikban 12,1%-kal.

Ha az 1987-ben elért szintet kívánták volna stabilizálni, s a monográfiák piacának a dinamikus fejlődését is figyelembe vették volna, akkor a kiadásokat 60%-kal kellett volna növelni, azaz 1997-ben könyvtáranként 1,268 millió helyett átlagosan 2,034 milliót kellett volna költeni.

Az egyetemi tudományos tanács már idézett 1992-es ajánlása a három egyetem típus számára 53 700, 41 800, illetve 35 800 kötet évi beszerzését irányozza elő. Ehhez képest ijesztő hiányosságok mutatkoznak 1997-ben: az egyszintes rendszerekben 17 501 kötetet, a kétszintes rendszerek országos kötelezettséggel nem rendelkező központi könyvtáraiban 9302 kötetet, s a Sonder-sammelgebietet gondozó könyvtárakban 20 130 kötetet szereztek be átlagosan.

Az elemzés a monográfiák terén is az irodalmi kínálat folytatódó tizedeléséről számol be, amely minden szakterületet egyaránt sújt. A visz-szafogás különösen a külföldi beszerzéseket érinti, ami az ellátás provincializálódásához és az állománnyok uniformizálódásához vezet. Ettől nem-csak a kutatás, hanem az alapellátás is szenved: a kölni Városi és Egyetemi Könyvtár megállapította, hogy a speciális gyűjtési területét illető könyvtár-közi kölcsönzési kérések nagymértékben és gyak-ran keresett irodalomra, azaz a helyileg beszer-zendő alapművekre irányulnak.

A kínálat elsoványodása mellett az aktualitás csökkenésének a veszélye is fenyeget. Minthogy a költségvetésnek csak kis százaléka szolgálja a monográfiák beszerzését, lehetetlenné válik a tervszerű állománygyarapítás: a vásárlás jórészt a költségvetésen kívüli, bizonytalan források függ-vényévé válik. Gyakori jelenség a beszerzési zár-lat: az egyetemi könyvtáraknak mintegy fele kény-szerült ennek bevezetésére 1997-ben.

2. Egyetemi könyvtárak az új szövetségi tartományokban

Az új szövetségi tartományok egyetemi könyvtáraiban először 1996-ban tört meg a be-szerzési keretek folyamatos növekedése: a visz-szaesés 7,3%-os volt. 1997 stagnálást hozott. A

könyvtárak túlnyomó többsége számára ezért komoly nehézséget jelentett az aktuális szakiro-dalmi igényt és a visszamenőleges állományki-egészítés követelményét egyidejűleg kielégíteni.

2.1 A beszerzési keret lekötött és diszponibilis része

A 15 egyetemi könyvtári rendszerben átlagosan 2,668 milliót költöttek 1997-ben folyóirat-előfize-tésre, és a folytatásokban megjelenő művek be-szerzésére; ez az előző évhez képest 9,2%-os növekedést jelent.

A rendszeres költségvetési támogatásnak 92,2%-át kötik le a folyóiratok és a folytatások művek. A rendszeres költségvetési keret – amely nem egészen fele a beszerzésre fordítható ösz-szegnek – csak hét könyvtárban fedezte a folyó-iratok és a folytatások művek árát. S ha egyáltalán rendelkeztek még diszponibilis keretrész fölött, ez csak négy könyvtárban haladta meg a 20%-ot.

2.2 Folyóirat-beszerzés

Noha sürgető lenne a folyóirat-állományok ki-építése, különösen az új szakterületeken, újabb előfizetések csak a régiak lemondása árán lehet-ségesek. 1997-ben 12 egyetemi könyvtár adatai szerint összesen 2266 előfizetést 1,514 millió ér-téken kellett lemondani; ez könyvtáranként 189 címet jelent. Ezzel szemben 1496 új előfizetés történt (könyvtáranként 125) összesen 651 000 DEM értékben. A szaldó könyvtáranként 64 előfi-zetett folyóirattal kevesebb.

1992 és 1997 között 14 egyetemi könyvtár ösz-szesített adatai szerint az előfizetett folyóiratok átlagos száma 3096-ról 4229-re emelkedett. A gyors növekedés után azonban 1996-ban stagná-lás mutatkozott, s 1997-ben könnyű visszaesés. A folyóiratokra fordított átlagos összegek ez idő alatt átlagosan 1,321 millióról 2,281 millióra növeked-tek. Ha a drezdai könyvtárat kivesszük, ez átlago-san 3735 előfizetést jelent. Az oktatott szakokhoz képest ajánlott 5600-tól 12 450 címig terjedő állománymodellhez képest azonban jelentős az elma-radás.

2.3 Monográfiabeszerzés

A monográfiák beszerzése jórészt – ha nem ki-zárólagosan – a rendszeres költségvetésen túl biztosított keretek terhére történik a legtöbb eset-ben.

1997-ben az árobbanás és a stagnáló beszer-zési keretek érezhetően csökkentették a beszer-zett monográfiák számát mind az új kiadások, mind az állománykiegészítés tekintetében.

Az 1998-ban lebonyolított, 14 könyvtárra kiter-jedő felmérés szerint a beszerzések átlagos ösz-

szege 9,7%-kal csökkent 1996-hoz képest (1996: 3,065 millió, 1997: 2,769 millió). A beszerzett kötetek száma könyvtáranként átlagosan 10,8%-kal csökkent (1996: 39 335, 1997: 35 104).

Ha a tankönyvgyűjteményeket kizárjuk, az átlagos keret az 1992-es 2,842 millióról 1995-re 3,677 millióra nőtt, majd 1997-ben 2,825 millióra esett vissza.

Ugyanez a folyamat kötetekben kifejezve: 1992-ben 35 428, 1995-ben 49 897 és 1997-ben 35 517 kötet beszerzése történt meg. Ugyanakkor az egyetemi tudományos tanács csupán az újonnan megjelent monográfiákra vonatkozóan – az oktatott szakok számától függően 35 800 és

53 700 között irányozza elő a beszerzendő kötetek számát.

Az 1995-höz képest 30%-kal kevesebb beszerzett monográfia arra mutat, hogy mind az állomány folyamatos építése, mind pedig a visszamenőleges állománykiegészítés komoly veszélyben forog.

/GRIEBEL, Rolf: Die Zeitschriften- und Monographienerwerbung in den Universitätsbibliotheken. = Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, 46. köt. 2. sz. 1999. p. 107–125./

(Papp István)

Egyre kevesebb külföldi tudományos-műszaki folyóirat érkezik Oroszországból

1991-ben, az utolsó „központosított” évben kb. 16 ezer kurrens folyóirat járt az orosz könyvtárakba. Ezeknek mintegy 63%-át vétel útján szerezték be. 37%-ot tett ki a cserében érkezett címek száma. 1997-re a kurrens folyóiratok száma 6 és fél ezerre csökkent. És: az érkező címek 70%-a volt cserekiadvány. Csupán 30%-nyi az előfizetés.

A járatás nagyvárosokba koncentrálódik, de ott is kevesebb könyvtárra (ezt dokumentálja: jelentős mértékben visszaesett a központi katalógusba jelentő intézmények számossága is). Az egyes régiók között ugyancsak nagy „járatási” különbségek vannak. Míg a Karél Köztársaság nemzeti könyvtárába 1706 folyóirat érkezik külföldről, a Mari Köztársaságéba mindössze 51. A Távol-keleti Állami Tudományos Könyvtár 1997-ben 1037 címmel gyarapodott, az Amur megyei tudományos könyvtár egygyel sem.

A beérkező példányszámban szintén meghökkenítő a csökkenés. Így pl. a *Byte* 1991-ben 107, 1996-ban 27, a *Nature* 1991-ben kereken száz, 1996-ban 11 példányban volt jelen a kínálatban. Ráadásul azt is el kell mondani, hogy ezen belül számos könyvtár a Soros Alapítvány jóvoltából jut hozzá az említett két laphoz. A sort és a „Soros-segítséget”-et természetesen tovább is lehetne folytatni.

A megjelentető országok mezőnyében (bár csökkent címszámmal) továbbra is az USA és Nagy-Britannia vezet, de ez utóbbit utolérte a Németországból érkező orgánusok száma. (1991-hez képest Németországon kívül csak Japán tudta növelni Oroszországba jutó folyóiratcímeinek választékát.)

Az alaptudományi (matematikai, fizikai és kémiai) folyóiratokban nem változott a helyzet, sőt kémiából valamivel, matematikából pedig jóval

több külföldi cím érkezett az országba 1997-ben. Annál drámaibb a helyzet az alkalmazott tudományi folyóiratok tekintetében. Különösen az elektronikai periodikumok száma esett vissza.

Jellemző adat: csupán a GPNTB-ben kb. 20 ezer évfolyamnyi hiány keletkezett a tárgyalt időszak restrikciói következtében. A kérdés: lehet-e majd valamikor pótolni őket?

Meglehetősen ígéretesnek tűnik az elektronikus folyóirat-kínálat növekedése. Ezek használatába a német Lange und Springer cég az Oroszországi Könyvtári Szövetséggel vállalva az orosz könyvtárakat is be akarja vonni. Ha ez a törekvés szárba szökken, tényleg érdemi segítséget jelent majd a „folyóiratínség” felszámolásában. Azonban nem árt óvatosságnak lenni, mivel

- nem minden fontos folyóiratnak van elektronikus változata, mégha számuk évről évre növekszik is;
- az elektronikus folyóiratok igénybevétele drága, nem is beszélve az ehhez szükséges eszközök beszerzéséről;
- e folyóiratok programellátása, illetve ezen belül a bekövetkező változásoknak való megfelelés ugyancsak nem olcsó mulatság;
- nem jegecesedtek ki az elektronikus folyóiratok őrzési szabályai: bármikor bármelyiket „abba lehet hagyni”.

Az iméntiekre való tekintettel a hagyományos folyóirat-gyarapítás és az elektronikus folyóirat-használat értelmes kombinálása kínálhat kiutat a mai „folyóirat-szegénységből”.

/EVSTIGNEEVA, G. A.: Inostrannyje žurnaly. Est' oni v Rossii? = Biblioteka, 2. sz. 1999. p. 31–33./

(Futala Tibor)